

પ્રશ્ન1. બંધબેસતા જોડકા જોડો:

વિભાગ "અ"	વિભાગ 'બ'
(1) એકલિંગી ભારતીય ગેંડા	(1) ઓડિશાનો સમુદ્રકિનારો
(2) સમુદ્રના કાયબા	(2) જળપ્લાવિત ક્ષેત્ર
(3) યાયાવર પક્ષીઓ	(3) અસમ
	(4) કચ્છ, સુરેન્દ્રનગર અને પાટણનાં સુકાં ક્ષેત્રો

ઉત્તર :

- (1) એકલિંગી ભારતીય ગેંડા – અસમ
(2) સમુદ્રના કાયબા – ઓડિશાનો સમુદ્રકિનારો
(3) યાયાવર પક્ષીઓ – જળપ્લાવિત ક્ષેત્ર

પ્રશ્ન 2. નીચેનાં વિધાનો ખરાં છે કે ખોટાં તે જણાવો ?

1. સિંહ ગીર ઉપરાંત નળ સરોવરમાં જોવા મળે છે. ખોટું
2. પૂર્વ કિનારાની તુલનામાં પશ્ચિમ કિનારાનું મેદાન સાંકડું છે. ખરું
3. કાવેરી નદીએ સુંદરવન નામનો મુખત્રિકોણ પ્રદેશ બનાવ્યો છે. ખરું

પ્રશ્ન 3. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર એક બે વાક્યોમાં આપો :

(1) હિમાલયની દક્ષિણે આવેલ મેદાન કઈ કઈ નદીઓએ બનાવ્યું છે?

- હિમાલયની દક્ષિણે આવેલ મેદાન ગંગા, સતલુજ, યમુના, બ્રહ્મપુત્ર અને તેની શાખા નદીઓએ બનાવ્યું છે.

(2) ગુજરાતમાં યાયાવર પક્ષીઓ ક્યાં ક્યાં આવે છે?

- ગુજરાતમાં યાયાવર પક્ષીઓ નળ સરોવર, ખીજડીયા, થોળ, છારીઢંઢ (કચ્છ) વગેરે સ્થળોએ આવે છે.

પ્રશ્ન4: નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર ત્રણ ચાર વાક્યોમાં આપો :

(1) મૅન્ગ્રુવ જંગલો (ભરતીનાં જંગલો) વિશે તમે શું જાણો છો?

- મૅન્ગ્રુવ જે ગલો (ભરતીનાં જંગલો) (Mangrove Forest) સમુદ્રની ભરતીના ખારા પાણીમાં વિકસે છે. ભારતમાં તે પશ્ચિમ બંગાળ , ગુજરાત તથા અંદમાન અને નિકોબાર ટાપુઓના દરિયાકિનારે આવેલાં છે. ગંગાના મુખત્રિકોણ પ્રદેશમાં આવેલું 'સુંદરવન' ભરતીનું જંગલ છે. અર્ધી સુંદરી નામનાં વૃક્ષો થાય છે. ગુજરાતના સમુદ્રકિનારે દલદલીય વિસ્તારમાં નાના પાયા પર ભરતીનાં જંગલો આવેલાં છે. અહીં ચેર નામનાં વૃક્ષ થાય છે. સ્થાનિક લોકો તેનાં લાકડાનો બળતણ તરીકે ઉપયોગ કરે છે.

(2) પર્વતીય જંગલ વિશે માહિતી આપો.

- પર્વતીય જંગલ (Montane Forest) એટલે પર્વતો પરનાં જંગલો. આ જંગલોનાં વૃક્ષો પર્વતો પર જુદી જુદી ઊંચાઈએ, વિવિધ પ્રકારના અને વિશિષ્ટ આકાર ધરાવતાં હોય છે. સમુદ્રસપાટીથી આશરે 1500 મીટરથી 2500 મીટર સુધી ઊંચાઈ વનસ્પતિ શંકુ આકારની અને લાંબાં તથા અણીદાર પાંદડાંવાળી હોય છે. તેથી અહીંની વનસ્પતિ 'શકુદ્રુમ વનસ્પતિ' તરીકે ઓળખાય છે. ચીડ, દેવદાર અને પાઈન અહીંનાં મુખ્ય વૃક્ષો છે,

પ્રશ્ન 5. નીચેના શબ્દોની સમજૂતી આપો :

(1) યાયાવર પક્ષીઓ

- યાયાવર પક્ષીઓ એટલે ભટકતાં પક્ષીઓ. શિયાળા દરમિયાન આપણા દેશના જળાશયો અને જળપ્લાવિત ક્ષેત્રોમાં દૂર દૂર આવેલા ઠંડા પ્રદેશોમાંથી વિદેશી પક્ષીઓ આવે છે. તે શિયાળો પૂરો થતાં પોતાના વતનમાં પાછાં જાય છે. આ પક્ષીઓ 'યાયાવર પક્ષીઓ' તરીકે ઓળખાય છે. તેમને 'પ્રવાસી પક્ષીઓ' પણ કહે છે.

(2) પાનખર ઋતુ

- જે ઋતુમાં વનસ્પતિનાં પાંદડાં ખરી જાય તેને પાનખરે ઋતુ કહેવાય. આપણે ત્યાં મહા અને ફાગણ માસ દરમિયાન વનસ્પતિ પોતાનાં બધાં પાંદડાં ખેરવી નાખે છે. તેથી આ સમયને પાનખર ઋતુ કહેવામાં આવે છે.
- ઉષ્ણ કટિબંધીય જંગલોનાં વૃક્ષો પાનખર ઋતુમાં પોતાનાં બધાં પાંદડાં ખેરવી નાખે છે. તેથી આ જંગલો ખરાઉ જંગલો” કહેવાય છે. આ જંગલોમાં સાગ, સાલ, વાંસ, મહુડો, લીમડો વગેરે વૃક્ષો જોવા મળે છે.

પ્રશ્ન 6. ટૂંક નોંધ લખો :

(1) જંગલોના પ્રકાર અથવા ભારતનાં જંગલોના પ્રકાર જણાવો.

- મુખ્યત્વે આબોહવા અને વરસાદની વિવિધતાના રબા પારે ભારતમાં ગલોના પાંચ પ્રકાર રચાયા છે :

(1) ઉષ્ણ કટિબંધીય વરસાદી જંગલો:

- ભારતમાં આ જંગલો વાર્ષિક 200 સેમી કરતાં વધુ વરસાદવાળા પ્રદેશોમાં આવેલાં છે. આ જંગલોનાં વૃક્ષો ગાઢ અને ઘટાદાર હોવાથી અહીં સૂર્યનાં કિરણો જમીન સુધી પહોંચી શકતાં નથી. આ જંગલોનાં વૃક્ષોમાં એકસાથે પાનખર આવતી નથી, તેથી તે બારે માસ લીલાં રહે છે. ભારતમાં તે પશ્ચિમ ઘાટના કિનારા તરફના ઢોળાવોમાં પટ્ટીરૂપે, અંદમાન અને નિકોબાર ટાપુઓમાં તથા ઉત્તર-પૂર્વ ભારતના કેટલાક ભાગોમાં આવેલાં છે. મેહોગની, અબનૂસ, રોઝવુડ, નેતર, રબર વગેરે અહીંનાં મુખ્ય વૃક્ષો છે.

(2) ઉષ્ણ કટિબંધીય પાનખર જંગલો:

- આ જંગલો ઓછાં ઘટાદાર હોય છે. તેનાં વૃક્ષો પાનખર ઋતુમાં પોતાનાં બધાં પાંદડાં ખેરવી નાખે છે. તેથી તે ‘પાનખર’ કે ‘ખરાઉ’ જંગલો કહેવાય છે. આ જંગલોનાં વૃક્ષો મોસમ પ્રમાણે પાન ખેરવતાં હોવાથી તેને ‘મોસમી જંગલો’ પણ કહે છે. ભારત માં આવેલાં છે. સાગ, સાલ, વાંસ, સીસમ, મહુડો, લીમડો વગેરે અહીંનાં મુખ્ય વૃક્ષો છે.

(3) સૂકાં અને ઝાંખરાંવાળાં જંગલો:

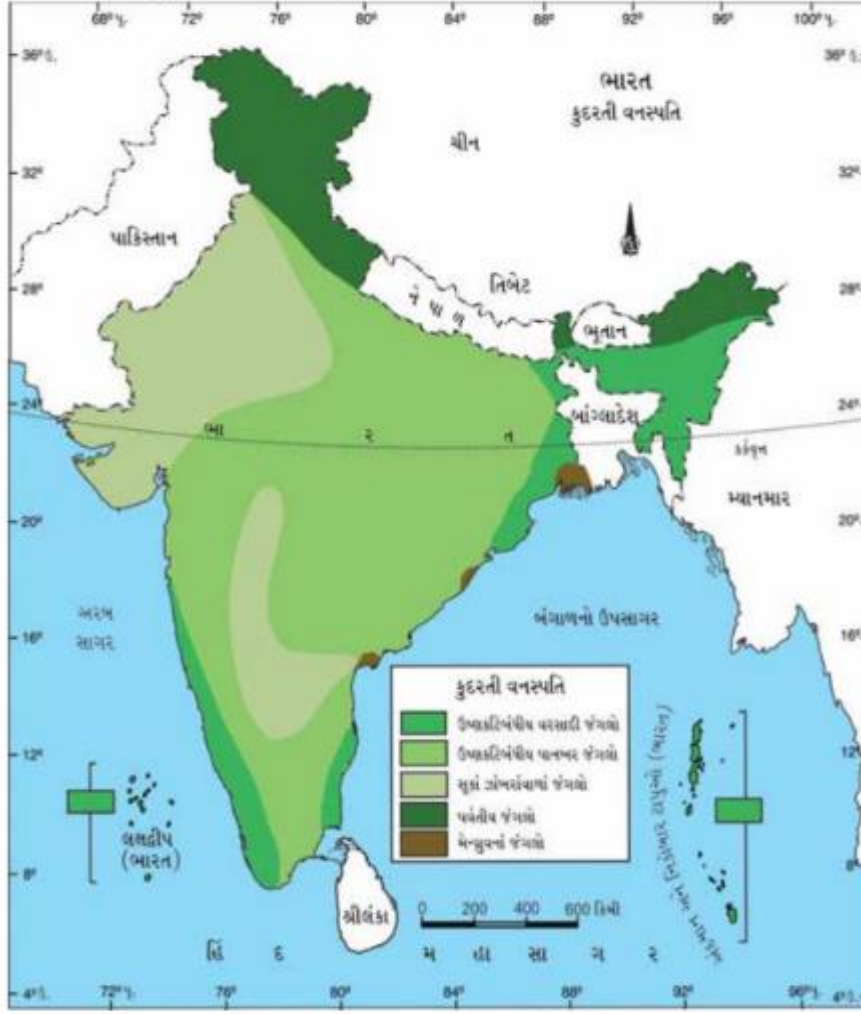
- આ જંગલો (70 સેમીથી) ઓછા વરસાદ મેળવતા પ્રદેશોમાં જોવા મળે છે. તે કાંટાળાં હોય છે. ભારતમાં તે રાજસ્થાન, હરિયાણા, પશ્ચિમ ઘાટનો પૂર્વીય ઢાળ અને ગુજરાતમાં આવેલાં છે. થોર, ખેર, ખીજડો, બાવળ, બોરડી વગેરે અહીંની મુખ્ય વનસ્પતિ છે.

(4) પર્વતીય જંગલો:

- પર્વતીય જંગલ (Montane Forest) એટલે પર્વતો પરનાં જંગલો. આ જંગલોનાં વૃક્ષો પર્વતો પર જુદી જુદી ઊંચાઈએ, વિવિધ પ્રકારના અને વિશિષ્ટ આકાર ધરાવતાં હોય છે. સમુદ્રસપાટીથી આશરે 1500 મીટરથી 2500 મીટર સુધી ઊંચાઈ વનસ્પતિ શંકુ આકારની અને લાંબાં તથા અણીદાર પાંદડાંવાળી હોય છે. તેથી અહીંની વનસ્પતિ 'શકુદ્રુમ વનસ્પતિ' તરીકે ઓળખાય છે. ચીડ, દેવદાર અને પાઇન અહીંનાં મુખ્ય વૃક્ષો છે,

(5) ભરતીનાં જંગલો (મૅન્ગ્રુવ):

- મૅન્ગ્રુવ જે ગલો (ભરતીનાં જંગલો) (Mangrove Forest) સમુદ્રની ભરતીના ખારા પાણીમાં વિકસે છે. ભારતમાં તે પશ્ચિમ બંગાળ, ગુજરાત તથા અંદમાન અને નિકોબાર ટાપુઓના દરિયાકિનારે આવેલાં છે. ગંગાના મુખત્રિકોણ પ્રદેશમાં આવેલું 'સુંદરવન' ભરતીનું જંગલ છે. અર્ધી સુંદરી નામનાં વૃક્ષો થાય છે. ગુજરાતના સમુદ્રકિનારે દલદલીય વિસ્તારમાં નાના પાયા પર ભરતીનાં જંગલો આવેલાં છે. અહીં ચેર નામનાં વૃક્ષ થાય છે. સ્થાનિક લોકો તેનાં લાકડાનો બળતણ તરીકે ઉપયોગ કરે છે.

(2) ભારત ની આબોહવા અને ઋતુઓ

➤ ભારતની આબોહવામાં સ્પષ્ટ સતુલેદ અનુભવાય છે, ભારતમાં નીચે મુજબની ચારે ઋતુઓ પ્રવર્તે છે :

ક્રમ	ઋતુ	માસ
1.	શિયાળો	ડિસેમ્બર થી ફેબ્રુઆરી (ઠંડી ઋતુ)
2.	ઉનાળો	માર્ચ થી મે (ગરમ ઋતુ)
3.	ચોમાસું	જૂન થી સપ્ટેમ્બર (વર્ષા ઋતુ)
4.	પાછા ફરતાં મોસમી પવનોની ઋતુ	ઓક્ટોબર અને નવેમ્બર (શરદઋતુ - નિવર્તન ઋતુ)

(1) શિયાળો (Winter) :-

- ભારતમાં શિયાળાની ઋતુ ડિસેમ્બરથી ફેબ્રુઆરી મહિનાઓ સુધી હોય છે. આ સમયે ભારતમાં સૂર્યના કિરણો ત્રાંસા પડતાં હોવાથી તાપમાન નીચું રહે છે હિમાલયમાં શિયાળામાં કેટલીક વાર ભારે હિમવર્ષા થાય છે. તે વખતે ત્યાની !ી અને તિભારે હવા ઉતરના મેદાનમાં ધસી આવે છે. તેની અસરથી ઉત્તર ભારતમાં તેમજ રાજસ્થાન અને ગુજરાતમાં પણ ઠંડીનું મોજું કરી વળે છે. પરિણામે તાપમાન એકાએક નીચે ઊતરી જાય છે. શિયાળામાં ગુજરાતના ઉત્તરના વિસ્તારોમાં રાજ્યના બીજા વિસ્તારો કરતાં વધુ ઠંડી અનુભવાય છે. શિયાળામાં દિવસો ટૂંકા હોય છે, જ્યારે રાત્રિઓ લાંબી હોય છે,

(2) ઉનાળો (Summer) :-

- ભારતમાં ઉનાળાની ઋતુ માર્ચથી મે સુધી હોય છે. આ સમયે ભારતમાં સૂર્યના કિરણો સીધાં પડતાં હોવાથી તાપમાન વધારે પ્રમાણમાં રહે છે. સમુદ્રકિનારાના પ્રદેશોમાં ગરમીનું પ્રમાણ દેશના ખંડીય ભાગો કરતાં ઓછું રહે છે, ભારતમાં મોટા ભાગના પ્રદેશોમાં ઉનાળો એકંદરે ગરમ અને સૂકો હોય છે. બપોરે વાતા ખૂબ ગરમ પવનને 'લૂ' કહે છે. ઉનાળાની ઋતુ દરમિયાન
- ગુજરાતના ઉત્તર ભાગમાં અને રાજસ્થાનના પશ્ચિમ ભાગમાં ખૂબ વધારે ગરમી પડે છે. આ ઋતુ દરમિયાન દિવસો શિયાળાની સરખામણીમાં લાંબા હોય છે,

(3) ચોમાસું (Monsoon):-

- ભારતમાં ચોમાસાની ઋતુ જૂનથી સપ્ટેમ્બર માસ સુધી હોય છે. ખેતીપ્રધાન ભારત માટે ચોમાસું સૌથી મહત્વની ઋતુ છે. ભારતમાં મોટા ભાગની ખેતી વરસાદ પર આધારિત હોવાથી આ ઋતુ ખેતી માટે ખૂબ અગત્યની ગણાય છે.
- નૈત્ય (દક્ષિણ-પશ્ચિમ) દિશામાંથી વાતા પવનો સમુદ્ર પરથી આવતા હોવાથી તે ભેજવાળા હોય છે. આ પવનો દેશમાં વરસાદ લાવે છે. આ પવનોનો એક ફાંટો અરબ સાગર પરથી આગળ વધી કેરલ, મહારાષ્ટ્ર, ગુજરાત અને મધ્ય ભારત સુધી પહોંચે છે. ભેજવાળા પવનોનો બીજો ફાંટો બંગાળના ઉપસાગર (બંગાળની ખાડી), અંદમાન અને નિકોબાર ટાપુઓ અને પૂર્વ ભારત થઈ ગંગાના મેદાનમાં પ્રવેશે છે. આ બંને ફાંટા આગળ જતાં એકબીજાને મળી પશ્ચિમ ઉત્તર પ્રદેશ, હરિયાણા, પંજાબ અને પૂર્વ રાજસ્થાન સુધી જઈને વરસાદ આપે છે.

ભેજવાળા પવનોના માર્ગમાં જ્યાં પર્વતો આવે છે ત્યાં વધુ વરસાદ પડે છે. ગુજરાતમાં ભેજવાળા પવનોના માર્ગમાં મોટા પર્વતો આવતા ન હોવાથી વરસાદનું પ્રમાણ ઓછું રહે છે.

(4) પાછા ફરતા મોસમી પવનોની ઋતુ:

- ભારતમાં પાછા ફરતા મોસમી પવનોની ઋતુ ઑક્ટોબર નવેમ્બરના સમયગાળામાં હોય છે, આ ઋતુ દરમિયાન પવનો ઈશાન દિશામાંથી (ઉત્તર-પૂર્વ દિશામાંથી) જમીન તરફ વાય છે. તેથી તે સૂક્ત હોય છે. પરિણામે તે વરસાદ આપતા નથી. આ હતુંદરમિયાન આકાશ વાદળાં વિનાનું સ્વધુ હોય છે, પાછા ફરતા મોસમી પવનો બંગાળાના ઉપસાગર (બંગાળાની ઉના 0) પરથી પસાર થતાં મેં જવાળા બને છે. તેથી તે ભારતના પૂર્વ કિનારે અદ્રિ પ્રદેશ અને તમિલનાડુના કિનારે સારો વરસાદ આપે છે. આ સાત્ તમિલનાડુની મુખ્ય વપલિતું ગણાય છે,